

IJTIMOIIY ZIDDIYATLAR: MANFAATLAR DIALEKTIKASI VA TARAQQIYOT

Islomov Sharof Abdurahmonovich

Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada axborotlashgan jamiyat sharoitida ijtimoiy ziddiyatlarni keltirib chiqaruvchi omillar hamda ularni tadqiq etishning nazariy-metodologik yondashuvlari falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. M.N. Rutkevichning subyektlar mezoniga asoslangan tipologiyasi, E. Dyurkgeym, G. Zimmel, P. Blau va M. Mossning klassik ijtimoiy o'zaro ta'sir nazariyalari, shuningdek muallif tomonidan ishlab chiqilgan “manfaatlar → ziddiyat → taraqqiyot” modelining SMART-tahlili taqdim etiladi. A.Ya. Antsupov va S.B. Davletchinaning axborotiy ziddiyat ta'riflari qiyoslanib, raqamli jamiyatda ijtimoiy ziddiyatlarning yettita darajasi (shaxs, shaxslararo, guruh, jamiyat, ijtimoiy-siyosiy, axborot makoni, global) aniqlangan. Tadqiqot natijalari axborotlashgan jamiyatda ijtimoiy ziddiyatlarning mintaqaviy hamkorlik va barqaror rivojlanish masalalaridan ajralgan holda tahlil qilinishi mumkin emasligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy ziddiyat; manfaatlar dialektikasi; axborotiy ziddiyat; SMART-tahlil; tarmoq jamiyati; mintaqaviy hamkorlik; postmodern geosiyosat.

Аннотация: В статье с философской точки зрения анализируются факторы, порождающие социальные конфликты в условиях информационного общества, а также теоретико-методологические подходы к их исследованию. Представлены типология М.Н. Руткевича, основанная на критерии субъектов, классические теории социального взаимодействия Э. Дюркгейма, Г. Зиммеля, П. Блау и М. Мосса, а также SMART-анализ разработанной автором модели “интересы → конфликт → развитие”.

Сопоставляются определения информационного конфликта А.Я. Анцупова и С.Б. Давлетчиной, выявлены семь уровней социальных конфликтов в цифровом обществе.

Ключевые слова: социальный конфликт; диалектика интересов; информационный конфликт; SMART-анализ; сетевое общество; региональное сотрудничество; постмодернистская геополитика.

Abstract: This article provides a philosophical analysis of the factors generating social conflicts under conditions of the information society, together with the theoretical-methodological approaches to their study. It presents M.N. Rutkevich's subject-based typology, the classical social-interaction theories of E. Durkheim, G. Simmel, P. Blau, and M. Mauss, and a SMART analysis of the author's “interests → conflict → development” model. The definitions of information conflict offered by A.Ya. Antsupov and S.B. Davletchina are compared, and seven levels of social conflict in digital society are identified. The findings demonstrate that social conflicts in the information society cannot be analyzed in isolation from questions of regional cooperation and sustainable development.

Keywords: social conflict; dialectic of interests; information conflict; SMART analysis; network society; regional cooperation; postmodern geopolitics.

KIRISH

Ijtimoiy ziddiyatlarning jamiyatdagi turli manfaatlar, ijtimoiy boshqaruv va ijtimoiy institutlar bilan uzviy bog'liqligi ularning yuzaga kelishidagi fundamental asos – ijtimoiy munosabatlar ekanini ko'rsatadi. Ijtimoiy munosabatlar ularni tartibga soluvchi ijtimoiy institutlarsiz mavjud bo'la olmaydi, o'z navbatida ijtimoiy institutlar ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish orqali ijtimoiy boshqaruvning eng muhim, fundamental

funksiyasini bajaradi. Shu ma'noda, ijtimoiy munosabatlarga kirishayotgan shaxslar va guruhlar tabiatan turli manfaatlarga ega bo'lib, aynan ushbu manfaatlar xilma-xilligi ijtimoiy ziddiyatlarning manbai sifatida namoyon bo'ladi.

Muammoning dolzarbligi shundaki, axborotlashgan jamiyat sharoitida ijtimoiy ziddiyatlarning tabiati sifat jihatidan o'zgarib bormoqda: axborot oqimlarining jadallashuvi, raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi va ijtimoiy munosabatlarning globallashuvi ijtimoiy ziddiyatlarning yangi shakllarini vujudga keltirmoqda. Ushbu jarayonni mavjud klassik konfliktologik yondashuvlar doirasidagina tushuntirib bo'lmaydi – zamonaviy tadqiqot yangi, axborotiy omillarni hisobga oluvchi kompleks nazariy-metodologik asosni talab etadi. Maqolaning maqsadi – ijtimoiy ziddiyatlarni tipologiyalashga doir mavjud yondashuvlarni tahlil qilish, “manfaatlar → ziddiyat → taraqqiyot” modelini SMART mezonlari asosida asoslash, axborotiy ziddiyat tushunchasining evolyutsiyasini ko'rsatish hamda axborotlashgan jamiyatda ziddiyatlarning ko'p darajali tizimini aniqlashdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda tizimli-strukturaviy tahlil, tipologik-qiyosiy metod hamda SMART-tahlil metodologiyasi qo'llanildi. Nazariy baza sifatida M.N. Rutkevichning subyektlar mezoniga asoslangan tipologiyasi, klassik sotsiologiya vakillari (E. Dyurkgeym, G. Zimmel, P. Blau, M. Mauss) hamda zamonaviy konfliktologlar (A.Ya. Antsupov, S.B. Davletchina, A.A. Plotnikov, E.G. Solovyov, S.A. Danilov, V.N. Porus) asarlari tahlil qilindi. Shuningdek, mahalliy dissertatsion tadqiqotlar (R.Z. Jumayev, U.A. Ubaydullayev, B.A. Xo'janov, Q.P. Qabulov, Sh. Hasanov, O. Toshev, B.I. Nazaraliyev, K.A. Yuldashev, F.T. Xoldarova, B.T. Kuyliyev, M.Sh. Boymirzayeva, G.S. Ro'ziyeva, N. Zikirova) kontent-tahlil asosida tizimlashtirildi. “Manfaatlar → ziddiyat → taraqqiyot” modelini baholash uchun SMART (Specific, Measurable, Achievable, Relevant, Time-bound) mezonlari qo'llanildi, bu esa modelning ilmiy-amaliy asoslanganligini tekshirish imkonini berdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ijtimoiy ziddiyatlarning tipologik va strukturaviy tahlili

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda ijtimoiy ziddiyatlarni tipologiyalashga doir yondashuvlar xilma-xilligi bilan ajralib turadi. M.N. Rutkevich ijtimoiy ziddiyatlar tipologiyasini ijtimoiy ziddiyat subyektlari mezoni asosida ishlab chiqqan bo'lib, u jamiyat miqyosidagi ijtimoiy subyektlar o'rtasidagi ziddiyatlar, etnik guruhlar o'rtasidagi ziddiyatlar, ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi ziddiyatlar hamda jamiyat ichidagi turli xil subyektlararo qarama-qarshiliklarni ajratib ko'rsatadi. Mazkur tipologik yondashuv ijtimoiy ziddiyatlarni subyektlararo munosabatlar prizmasida tahlil qilish imkonini beradi, biroq ziddiyatlarning vujudga kelish mexanizmlarini chuqur anglash uchun ziddiyat yuz berayotgan ijtimoiy sharoitlar, tomonlarning maqsadlari va boshqa tizimli omillarni kompleks tahlil qilish zarurati yuzaga keladi.

Shu bois ijtimoiy ziddiyatni subyekt–subyekt munosabatlarining o'ziga xos shakli sifatida strukturaviy yondashuv asosida tahlil etish jarayonida uning asosiy tarkibiy komponentlari – ziddiyat subyektlari, ziddiyat obykti, qarama-qarshilikni amalga oshirish vositalari va erishiladigan natijalar – alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. “Ziddiyat” arabcha so'z bo'lib, o'zbek tilining izohli lug'atida dushmanlik, qarshi chiqish, bir-biriga xiloflik, fikriy qarama-qarshilik, akslik ma'nolarini anglatadi. Ushbu ta'rif ziddiyat tushunchasining ijtimoiy munosabatlar tizimidagi ko'p qirrali mazmunini ochib beradi: ziddiyat nafaqat ochiq qarama-qarshilik yoki to'qnashuv shaklida, balki fikriy va ma'naviy tafovutlar ko'rinishida ham namoyon bo'lishi mumkin.

“Manfaatlar → ziddiyat → taraqqiyot” modeli va uning SMART-tahlili

“Ijtimoiy ziddiyat” fenomeni jamiyat holatini tavsiflovchi kategoriya sifatida izohlanib, u turli ijtimoiy subyektlar manfaatlarining to'qnashuvi bilan belgilanadi. Agar jamiyatda barcha ijtimoiy guruhlarining manfaatlari to'liq mos kelgan taqdirda, “ijtimoiy ziddiyat” tushunchasi nazariy va amaliy mazmunini yo'qotgan bo'lar edi; biroq real ijtimoiy voqelikda bunday holat mavjud emas. Bizningcha, “manfaatlar → ziddiyat → taraqqiyot”

modeli jamiyat rivojini chiziqli emas, balki dialektik jarayon sifatida tushunish imkonini beradi. Ayniqsa, axborotlashgan jamiyat sharoitida manfaatlarning tezkor o'zgarishi va ziddiyatlarning axborot makonida keskinlashuvi mazkur modelning nazariy va amaliy ahamiyatini yanada oshiradi.

1-jadval. “Manfaatlar → ziddiyat → taraqqiyot” modelining SMART-tahlili

SMART mezon	Manfaatlar bosqichi	Ziddiyat bosqichi	Taraqqiyot bosqichi
S – Specific	Ijtimoiy subyektlarning moddiy, ma'naviy va axborotiy manfaatlari shakllanadi	Manfaatlarning mos kelmasligi asosida ijtimoiy ziddiyatlar yuzaga keladi	Ziddiyatlarni tartibga solish orqali ijtimoiy yangilanish ta'minlanadi
M – Measurable	Manfaatlar farqi resurslarga kirish, mavqe, axborot imkoniyatlari orqali aniqlanadi	Ziddiyatlar intensivligi ijtimoiy norozilik va konfliktlar orqali kuzatiladi	Taraqqiyot institutlar islohoti va integratsiya darajasi bilan baholanadi
A – Achievable	Har bir jamiyatda manfaatlarning xilma-xilligi obyektiv mavjud	Ziddiyatlarning yuzaga kelishi ijtimoiy tizim uchun muqarrar jarayon	Ziddiyatlarni konstruktiv boshqarish orqali taraqqiyotga erishish mumkin
R – Relevant	Axborotlashgan jamiyatda manfaatlar tezkor o'zgarib boradi	Axborotiy muhit ziddiyatlarni tezlashtiradi va kuchaytiradi	Taraqqiyot jamiyat barqarorligi uchun strategik ahamiyatga

			ega
T – Time-bound	Manfaatlar tarixiy va ijtimoiy sharoitga qarab doimiy yangilanadi	Ziddiyatlar qisqa yoki uzoq muddatli shakllarda namoyon bo'ladi	Taraqqiyot bosqichma-bosqich, uzoq muddatli jarayon sifatida amalga oshadi

Tadqiqotimizda keltirilgan SMART mezonlari asosidagi tahlil “manfaatlar → ziddiyat → taraqqiyot” modeli asosida ijtimoiy rivojlanish jarayonini tizimli va bashorat qilish mumkin bo'lgan hodisa sifatida talqin etish imkonini beradi. Manfaatlar murosasi ularning farqlari yo'qolishini anglatmaydi – aksincha, u ijtimoiy ziddiyatlarning oldini olish, ularni profilaktik tarzda jilovlash hamda tomonlar o'z manfaatlarini saqlab qolgan holda ijtimoiy barqarorlik va totuvlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Klassik sotsiologik nazariyalar: ijtimoiy o'zaro ta'sir va ziddiyat

Inson va jamiyatni ushbu talqin qilish yondashuvi klassik sotsiologiya vakillari tomonidan shakllantirilgan bo'lib, bu jarayonda, avvalo, E. Dyurkgeymning ilmiy merosi muhim o'rin tutadi. U jamiyatni ijtimoiy hayotning asosiy mexanizmi sifatida ijtimoiy o'zaro ta'sirga tayangan ijtimoiy birdamlik tizimi sifatida izohlagan. Shu bois ijtimoiy o'zaro ta'sir doimo ma'lum darajadagi keskinlik bilan kechib, u subyektlik huquqlarini himoya qilish, raqobat va ijtimoiy bellashuv elementlarini o'z ichiga oladi. Ijtimoiy o'zaro ta'sirning “keskinlashgan”, ya'ni raqobatga asoslangan mexanizmi klassik sotsiologiya doirasida Georg Zimmel, Peter Blau hamda Marcel Mauss tomonidan batafsil tahlil qilingan bo'lib, ularning umumiy xulosasiga ko'ra, ijtimoiy o'zaro ta'sirning mazkur shakli mohiyatan almashinuv munosabatlariga tayanadi.

Axborotiy ziddiyat: tor va keng yondashuvlar

Hozirgi kunda konfliktologiya sohasidagi lug'at va tadqiqotlarda axborotiy ziddiyat tushunchasiga oid turli talqinlar uchramoqda. A.Ya. Antsupov ushbu tushunchani axborotni ishlab chiqarish va tarqatish sohasida yuzaga keladigan ijtimoiy ziddiyat bo'lib, uning subyektlaridan biri jurnalistlar yoki ommaviy axborot vositalari hisoblanadi, deb ta'riflaydi. Mazkur ta'rif axborotiy ziddiyatlarning faqat professional-media makoni bilan cheklangan shaklini aks ettiradi va shu bois uni nisbatan tor yondashuv sifatida baholash mumkin. Axborotiy ziddiyat tushunchasiga yanada kengroq va tizimli yondashuvni S.B. Davletchina taklif etadi: uning fikricha, axborotiy ziddiyat – axborot oqimlari ustidan nazorat o'rnatish, axborot makonini egallash va undan o'z manfaatlari yo'lida foydalanishga qaratilgan, raqibning axborotiy manfaatlarini cheklash yoki bostirishni nazarda tutuvchi ziddiyatli qarama-qarshilik shaklidir.

Davletchina tomonidan berilgan ta'rif axborotlashgan jamiyatda ijtimoiy ziddiyatlarning yangi sifat bosqichiga o'tganini ko'rsatadi: axborot endilikda shunchaki muloqot vositasi emas, balki strategik resursga aylanib, u ustidan nazorat uchun kechayotgan kurash ijtimoiy ziddiyatlarning muhim manbalaridan biri bo'lib qolmoqda. E.G. Solovyov axborotlashgan jamiyat sharoitida shaxslararo munosabatlar xarakteri tubdan o'zgarayotganiga e'tibor qaratib, qisqa muddatli aloqalarning ustuvor tus olishini, qarindoshlik va do'stlikka asoslangan uzoq muddatli munosabatlarning ikkinchi planga surilishini ta'kidlaydi. Faylasuf S.A. Danilov esa ijtimoiy tarmoqlardagi guruhlarining nafaqat kommunikativ makon, balki norozilik kayfiyatlari, siyosiy radikallashuv va norasmiy mobilizatsiya jarayonlari shakllanadigan muhitga aylanayotganini ko'rsatadi. V.N. Porus esa axborot hajmining keskin ortishi fonida ma'naviy hayotning qashshoqlashuvi yuz berayotgan jamiyat muammosiz bo'lishi mumkin emasligini ta'kidlaydi.

Axborotlashgan jamiyatda ijtimoiy ziddiyatlarning ko'p darajali tizimi

O'tkazilgan tahlil axborotlashgan jamiyatda ijtimoiy ziddiyatlarning ko'p darajali va tizimli xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi. Ularning manbalari shaxsiy psixologik

jarayonlardan tortib global axborotiy nomutanosibliklarga bo'lgan keng maydonni qamrab oladi.

2-jadval. Axborotlashgan jamiyatda ijtimoiy ziddiyatlar va ularni keltirib chiqaruvchi omillar

Ziddiyat darajasi	Ziddiyat manbai	Mazmuniy tavsif	Ijtimoiy oqibatlar
Shaxs darajasi	Axborot haddan tashqari ko'pligi	Uzluksiz axborot oqimi tanqidiy tafakkurni susaytiradi, psixologik zo'riqishni kuchaytiradi	Ichki ziddiyat, beqarorlik, depressiv holatlar
Shaxslararo daraja	Real muloqotning qisqarishi	Axborotiy muloqot real ijtimoiy aloqalarni siqib chiqarmoqda	Avlodlararo ziddiyat, ijtimoiy begonalashuv
Guruh darajasi	Raqamli tafovut	Raqamli resurslarga teng bo'lmagan kirish imkoniyati	Ijtimoiy norozilik, adolatsizlik hissi
Jamiyat darajasi	Qadriyatlar to'qnashuvi	An'anaviy va global axborotiy qadriyatlar o'rtasidagi qarama-qarshilik	Ijtimoiy polarizatsiya
Ijtimoiy-siyosiy daraja	Dezinformatsiya va manipulyatsiya	Axborotdan ijtimoiy ongni boshqarish vositasi sifatida foydalanish	Siyosiy beqarorlik, ishonchsizlik
Axborot makoni	Axborot ustidan nazorat kurashi	Axborot makonini egallashga qaratilgan raqobat	Konfliktogen muhitning

darajasi			kuchayishi
Global daraja	Axborotlashuvning notekis rivoji	Rivojlangan va rivojlanayotgan jamiyatlar o'rtasidagi tafovut	Transmilliy ziddiyatlar

Ushbu jadvaldan ko'rinadiki, ziddiyatlarning asosiy konfliktogen negizi axborotiy manfaatlarning farqlanishi, axborot resurslariga teng bo'lmagan kirish imkoniyatlari hamda qadriyatlar transformatsiyasi bilan bevosita bog'liqdir.

Postmodern geosiyosat va mintaqaviy hamkorlik o'lchami

Axborot inqilobi sharoitida geosiyosiy qarama-qarshilik tizimli, nolinear va tarmoqli xarakter kasb etmoqda. Internetning ochiqligi radikal mafkuralarning qonuniy axborot kanallari orqali keng tarqalishiga qulay sharoit yaratmoqda, shu bilan birga ekstremistik guruhlar yopiq aloqa kanallaridan faol foydalanib, anonim tarzda yangi tarafdorlarni yollash imkoniga ega bo'lmoqda. Postmodern geosiyosatga xos “rangli inqiloblar”, “gibrid” va “kiberurushlar” kabi kategoriyalar ilmiy muhitda geosiyosatning yangi – axborot paradigmasini shakllantirdi.

Shunday bo'lsa-da, mintaqaviy hamkorlik jahon mamlakatlari taraqqiyotining muhim omillaridan biri sifatida umuminsoniy qadriyat darajasida amal qilib kelmoqda. Mazkur yondashuv O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida ham o'z aksini topgan bo'lib, unda ikki va ko'p tomonlama shakllardagi tashabbuslarni, shu jumladan mintaqaviy xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlash masalalari bo'yicha tashabbuslarni ilgari surish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Markaziy Osiyoning geosiyosiy joylashuvi, tarixiy-madaniy xilma-xilligi, migratsion jarayonlarning faolligi hamda yoshlar ulushining yuqoriligi axborot makonini ijtimoiy ziddiyatlar yuzaga kelishi uchun sezgir muhitga aylantirmoqda, bu esa “kiberjihod” kabi fenomenlarning mintaq axborot makonida bilvosita namoyon bo'lish ehtimolini oshiradi. Shu bois axborot

xavfsizligini faqat texnik yoki huquqiy choralar orqali emas, balki ma'naviy-ma'rifiy siyosat, tanqidiy tafakkurni rivojlantirish, milliy va diniy bag'rikenglikni mustahkamlash orqali ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

O'tkazilgan tahlil natijasida quyidagi xulosalarga kelindi. Birinchidan, ijtimoiy ziddiyatlarni faqat subyektlar mezoni (Rutkevich) asosida emas, balki strukturaviy (subyekt-obyekt-vosita-natija) yondashuv asosida tahlil qilish ularning murakkab tabiatini to'liqroq ochib beradi. Ikkinchidan, “manfaatlar → ziddiyat → taraqqiyot” modeli SMART mezonlari bo'yicha yuqori darajada asoslangan bo'lib, u ijtimoiy ziddiyatlarni destruktiv emas, balki boshqariladigan va taraqqiyotga xizmat qiluvchi omil sifatida baholash imkonini beradi.

Uchinchidan, axborotiy ziddiyat tushunchasi Antsupovning tor (media-markazli) ta'rifidan Davletchinaning keng (hokimiyat-markazli) ta'rifi tomon evolyutsiyalashgan, bu esa zamonaviy axborotlashgan jamiyat voqeligiga ko'proq mos keladi. To'rtinchidan, axborotlashgan jamiyatda ijtimoiy ziddiyatlar yetti darajali (shaxs, shaxslararo, guruh, jamiyat, ijtimoiy-siyosiy, axborot makoni, global) tizimni tashkil etib, ularning barchasi manfaatlar farqlanishi, teng bo'lmagan resurs taqsimoti va qadriyatlar transformatsiyasi bilan bog'liq. Beshinchidan, mintaqaviy hamkorlik va axborot xavfsizligi siyosati O'zbekiston va Markaziy Osiyo sharoitida ijtimoiy ziddiyatlarning oldini olishning strategik ahamiyatga ega mexanizmi sifatida ko'rilishi lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Rutkevich M.N. Sotsialny konflikt: filosofskoe izmerenie. – Moskva: Nauka, 2004.
2. Durkheim E. The Division of Labor in Society. Trans. W.D. Halls. – New York: Free Press, 1984 [1893].

3. Simmel G. Conflict and the Web of Group-Affiliations. Trans. K.H. Wolff, R. Bendix. – Glencoe: Free Press, 1955 [1908].
4. Antsupov A.Ya. Slovar konfliktologa. – Moscow: Peter, 2006.
5. Davletchina S.B. Konfliktologiya: uchebnoe posobie. – Ulan-Ude: VSGTU, 2005.
6. Hasanov Sh. Ijtimoiy ziddiyatlar tabiati va ularni yechish yo'llari: falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. – Toshkent, 2021.
7. Qabulov Q.P. Milliy manfaatlarni uyg'unlashtirishda tolerantlik: falsafa fanlari nomzodi diss. – Toshkent, 2018.
8. UNESCO. Many Voices, One World: Towards a New, More Just and More Efficient World Information and Communication Order. – Paris: UNESCO, 1980.
9. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2022.